

Dret i govern obert

Lorenzo Cotino Hueso

PID_00210295

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció.....	5
Objectius.....	6
1. Bon govern, transparència i participació i TIC. De l'e-democràcia i e-administració 1.0 a l'anomenat <i>govern obert</i>.	7
2. Incorporació al dret dels principis i drets de transparència, bona administració i participació i el seu especial impuls en els nous estatuts.....	9
3. La necessitat i conveniència d'una regulació seriosa de la participació i transparència i el seu exercici a través de les TIC. Elements bàsics de regulació i premisses.....	11
4. Propostes de regulació concretes respecte de l'ús de les TIC i de les xarxes socials per les administracions públiques per a la participació, transparència i difusió d'informació.....	12
5. Per saber-ne més. Lectures complementàries.....	15

Introducció

Pel que fa al govern obert, en aquest mòdul es proposa una lectura bàsica de referència sobre la qual es formulen totes les qüestions a les quals dóna resposta. Així mateix, s'exposen les claus de lectura i se suggereixen reflexions o valoracions al lector que vulgui aprofundir en la matèria. Finalment, i seguint els temes abordats en la lectura, s'inclouen materials complementaris comentats per a l'estudiant.

La lectura proposada: dret i govern obert

L. Cotino Hueso (2013). "Derecho y «Gobierno Abierto». La regulación de la transparencia y la participación y su ejercicio a través del uso de las nuevas tecnologías y las redes sociales por las Administraciones Públicas. Propuestas concretas". *Revista Aragonesa de Administración Pública* (núm. XIV, monogràfic *Transparencia, participación ciudadana y administración pública en el siglo XXI*, editors José Luis Bermejo Latre i Sergio Castel Gayán). Saragossa.

Podeu descarregar-vos particularment el text de Lorenzo Cotino en el següent enllaç:

<http://goo.gl/Nwi1gQ>

Objectius

Els objectius d'aquest mòdul són:

- 1.** Aproximar-se al concepte de *govern obert*.
- 2.** Valorar l'impacte del govern obert en el dret.
- 3.** Proposar la regulació sobre la transparència i la participació i el seu exercici a través dels mitjans electrònics.

1. Bon govern, transparència i participació i TIC. De l'e-democràcia i e-administració 1.0 a l'anomenat *govern obert*

Com es veurà, malgrat que és una terminologia tan recent, els integrants del contingut del “govern obert” de cap manera són nous i, com a conseqüència, el tractament jurídic dels seus elements tampoc ho és. No obstant això, l'estudi triat és el primer treball en espanyol que aborda la matèria de manera global i en perspectiva jurídica.

Amb la lectura bàsica que es proposa, el lector podrà conèixer i respondre perfectament a preguntes com les que es detallen a continuació. Amb això s'estima que s'assoleix un adequat nivell de coneixement del tractament jurídic del govern obert o 2.0.

- Quins caràcters presenta el concepte de *govern obert*? En quina mesura és nou?
- A què es fa referència amb la terminologia de *govern obert* o *govern 2.0*?
- Podríeu descriure els elements que integren aquesta noció?
- Fins a quin punt el concepte representa una aportació en relació amb perspectives anteriors?
- Quines teories, conceptes, drets i principis jurídics estan en l'òrbita de l'anomenat *govern obert*?

El primer apartat de l'estudi es deté en l'emergència de principis i drets de bona administració, transparència i participació i el seu nexa amb les TIC. Es fa referència a les fases dels procediments participatius i la projecció de les TIC sobre aquest tema, així com al concepte d'*e-administració*. Es contextualitzen aquestes nocions amb la recentment apareguda terminologia de *govern obert*. Concretament, s'assenyala l'origen d'aquests conceptes i el vincle que tenen amb la filosofia del Web 2.0. No en va, el govern obert és el govern 2.0. Referent a això, pot ser molt aconsellable que l'estudiant acudeixi a la noció del Web 2.0 en una eina típica del 2.0, com és Wikipedia. Hi podrà apreciar alguns elements bàsics del 2.0, molts dels quals projectats al govern i l'administració constitueixen aquesta etèria noció del govern obert.

També pot ser interessant que l'estudiant reflexioni sobre les afirmacions que l'autor fa sobre la generalització dels telèfons intel·ligents (*smartphones*) i l'ús massiu de xarxes socials per la ciutadania i el grau d'exigència futur en aquestes qüestions.

Quant al concepte de *govern obert* (*open government*) i l'origen que té, l'estudiant pot acudir a l'"acta oficial" de naixement de la idea, al Memoràndum d'Obama sobre transparència i govern obert del 8 de desembre 2009. En la pàgina 56, en el text principal i en la nota a peu de pàgina, s'inclou una traducció lliure: cal observar que es fixen com a elements nuclears del concepte que el govern ha de ser transparent, participatiu i col·laboratiu.

El text també fa referència a la iniciativa Open Government Partnership, amb més de setanta països adherits el 2013, entre els quals Espanya. També pot interessar el lector acudir al lloc web, llegir el compromís que signen els països i valorar la conveniència d'aquest tipus d'impulsos i els avenços que es reflecteixen segons la informació d'aquesta pàgina. Dit això, pot ser interessant que el lector acudeixi a la pàgina web de l'Administració de l'Estat, participi i valori el compromís que s'hi reflecteix sobre aquest tema.

En qualsevol cas, el lector podrà seguir la posició de l'autor i també formar-se la seva pròpia idea sobre el caràcter obert de la noció de *govern obert*, sobre el caràcter de novetat i la possible utilitat i potencialitat que representa.

2. Incorporació al dret dels principis i drets de transparència, bona administració i participació i el seu especial impuls en els nous estatuts

a) A què es fa referència amb el recent procés de fonamentació?

L'estudi es deté en la recepció jurídica recent de principis i drets de transparència, bona administració i participació. Cal advertir especialment que en bona mesura s'estan convertint en drets fonamentals. Es tracta de dret viu. Referent a això, el lector pot buscar els textos dels articles de la Carta de drets fonamentals de la UE que s'esmenten, o la reinterpretació de drets clàssics de tribunals internacionals que s'esmenten en la nota a peu de pàgina número 30 de la pàgina 59.

b) Com es valora en general la llei de transparència a Espanya? I en particular respecte de les TIC?

En vista de la Llei 19/2013, de 9 de desembre, de transparència, accés a la informació i bon govern, quins elements poden ser més negatius i, per tant, necessiten una regulació futura més concreta? Concretament respecte la Llei 19/2013 i en relació amb les TIC, quins elements serien millorables? Tingueu en compte també les pàgines 71-72.

c) Quin valor jurídic, si és que n'hi ha, té la quantiosa recepció de drets de transparència, participació i bona administració en els estatuts d'autonomia?

L'estudi relata la recepció en els nous estatuts d'autonomia dels "nous" drets de participació, bona administració i transparència. Es tracta d'una part que té menys interès, excepte l'apartat final de l'epígraf (pàg. 64), que resumeix el valor jurídic que tenen aquests preceptes dels diversos estatuts d'autonomia. El lector pot valorar si el reconeixement estatutari té un contingut jurídic o més aviat simbòlic.

d) Per a l'autor, el legislador es pren seriosament aquests nous drets i principis del govern obert? Quines normes i com es regula actualment el govern obert?

En l'apartat "La hipocresia i falta de convicció dels poders públics en la regulació" s'esmenten moltes normes. El lector pot acudir a molts dels textos jurídics als quals es fa referència com a mostres de la hipocresia general del legislador. Interessa en aquests casos llegir "amb ulls de jurista" els compromisos jurídics i drets exigibles que, si escau, comporten. El lector pot fins i tot "seguir el rastre" a l'aplicació pràctica (o inaplicació) d'aquestes normes a través d'Internet (per

exemple, la llei valenciana o canària de participació). Sobre aquest tema, cal tenir en compte desplegaments normatius més recents com la llei navarresa, la llei extremeña o de Castella i Lleó.

D'igual manera, el lector pot acudir a les normes que posen en evidència la hipocresia normativa, com les més avançades normes de la Unió Europea en matèria d'accés a la informació o d'iniciativa ciutadana europea. Es pot reflexionar sobre la utilitat que té el fet que el legislador simplement afirmi en les normes que el dret o instrument en qüestió "es pot exercir per mitjans electrònics". També pot resultar d'especial interès tenir en compte la normativa de transparència corporativa i, especialment, la seva aplicació real. En aquest sentit, el lector fàcilment pot acudir a la web de societats com Telefónica, Repsol, Banco Santander, etc. i apreciar amb els seus propis ulls el compliment d'aquestes normes, tant respecte de la transparència com de les possibilitats i facilitats de participació que té l'accionista a través dels mitjans electrònics. I fins i tot en un exercici de certa creativitat, pot fer un paral·lelisme entre la transparència i participació de les webs d'aquestes societats privades (imposada per la llei) i la de les institucions públiques (que no tenen cap obligació) i, així, valorar la transparència i participació a través de les TIC pels poders públics.

3. La necessitat i conveniència d'una regulació seriosa de la participació i transparència i el seu exercici a través de les TIC. Elements bàsics de regulació i premisses

a) És convenient, per a l'autor, regular processos i mecanismes participatius? Què consideren altres autors? Què pensa el lector com a jurista?

Pot ser interessant reflexionar sobre la conveniència de regular una cosa que en principi escapa al seu encotillament mitjançant la regulació. En aquest sentit, es pot reflexionar sobre els aspectes negatius i positius de regular processos i mecanismes participatius.

b) Qui i com ha de regular la participació i transparència i el seu exercici a través de les TIC? Què podria fer una comunitat autònoma? Pot ser interessant l'ús de reglaments?

L'autor fa afirmacions sobre qui ha de regular la participació i transparència i el seu exercici a través de les TIC i a través de quin tipus de normes. En aquest sentit, cal fixar l'atenció i recordar les reserves de llei que afecten drets fonamentals (art. 53 i 81 CE) i valorar la capacitat legislativa de les comunitats autònomes. De la mateixa manera, interessa advertir la idoneïtat i oportunitat que el govern obert quedi regulat per reglaments.

c) Quines premisses i idees bàsiques afirma l'autor a l'hora de regular la participació i transparència i el seu exercici a través de les TIC?

L'autor assenyala diverses premisses i idees bàsiques a l'hora de regular la participació i transparència i el seu exercici a través de les TIC. El lector pot valorar en particular cadascuna i, si és el cas, intentar verificar algunes dades sobre les quals es fan tals afirmacions o reflexionar sobre l'encert de les propostes. Així mateix, pot centrar-se en alguna d'aquestes premisses i intentar buscar algun reflex en la normativa actual.

Entre les bones pràctiques participatives destaca Irekia al País Basc, un bon exemple d'escassa regulació però amb una activitat bastant important. Podeu acudir a la web per valorar-ne el funcionament i els continguts i elements jurídics que s'han de tenir en compte segons el que s'ha exposat en el text. Entre d'altres, també es pot seguir la Bústia Ciutadana de la Comunitat Valenciana i els seus continguts. Fins i tot com a pràctica, l'estudiant podria participar en aquesta o altres iniciatives.

4. Propostes de regulació concretes respecte de l'ús de les TIC i de les xarxes socials per les administracions públiques per a la participació, transparència i difusió d'informació

a) Quins elements concrets cal regular respecte de la participació i l'ús de les TIC?

L'estudi concreta aspectes que en general no es tenen en compte en la normativa de participació o es regulen de forma inconcreta. Per això cal que el lector tingui present aquests elements que necessiten regulació: principis, exercici electrònic de drets, obligació de lloc web institucional amb continguts concrets, punt d'informació únic, retorn de la participació, regulació del contacte informal electrònic amb el ciutadà, reunió electrònica d'òrgans col·legiats de participació, registres de participació i la seva presència a Internet, etc.

Sobre aquesta base, es recomana que el lector intenti verificar en qualsevol de les normes de participació o bon govern esmentades en l'estudi com queden regulats aquests aspectes, si és que ho estan, o busqui recursos a Internet relatiu a l'element mancat de regulació citat per l'autor. Fins i tot anant més enllà, pot proposar-se al lector que formuli una proposta de text de norma que reguli algun d'aquests aspectes que necessiten regulació.

b) Quins elements concrets podrien regular-se sobre la informació i transparència a través de les TIC? Quina relació poden tenir aquestes qüestions amb la participació?

La informació és premissa de la participació, per la qual cosa el tractament jurídic de la informació és essencial també per a la participació. És més, sota la filosofia del 2.0, la interacció en dues direccions de l'administració i el ciutadà administrat és ben important. En aquest sentit, cal tenir en compte tots els elements mancats de resposta jurídica als quals fa referència l'estudi sobre la transparència i difusió de la informació pública i valorar-ne l'oportunitat. És interessant reflexionar sobre les exigències jurídiques de la informació institucional a les webs i la possible responsabilitat que pot adquirir-se per aquesta. Entre altres activitats possibles, el lector pot fixar-se en els avisos legals o condicions d'ús de diversos portals institucionals. Com a punt de partida pot interessar que el lector reflexioni sobre el valor jurídic d'aquests avisos legals administratius. Així mateix i pel que fa al contingut, pot ser interessant analitzar aquests avisos legals i condicions respecte dels molts aspectes mancats de regulació que hi ha a parer de l'autor (responsabilitat, propietat intel·lectual, privacitat del portal i gestió de dades, règim jurídic dels continguts de procedència externa introduïts per tercers, etc.).

http://www.060.es/060_Home/Utilidades/MenuAvisoLegal/AvisoLegal.html?votado=0

http://administracionelectronica.gob.es/pae_Home/pae_Informacion/pae_AvisoLegal.html#.Uls4B9LIY3Y

http://www.gva.es/es/inicio/nota_legal

http://www.gencat.cat/web/cas/avis_legal.htm

- Quin és el règim jurídic actual de l'ús de xarxes socials pels poders públics?
- Convindria regular la qüestió? En cas que convingui, amb quina intensitat?
- Quina transcendència jurídica poden comportar les cada vegada més habituals guies de comunicació digital i usos de xarxes socials que elabora cada institució per a ella mateixa?
- Quins aspectes relatius recomana l'autor que s'han de regular o aclarir jurídicament?

L'estudi finalitza afirmant elements de regulació de l'ús de xarxes socials per les administracions públiques i aposta per dotar de cobertura jurídica aquesta realitat. Es fa referència als eixos d'una política pública de mitjans de comunicació social (*social media*) en vuit punts. I ja des d'una perspectiva jurídica, s'afirmen els elements mancats de claredat jurídica i, per tant, d'acció normativa convenient. El lector pot fixar l'atenció a les propostes relatives a la llibertat d'expressió dels ciutadans en llocs públics. S'esmenten les cada vegada més habituals guies d'ús o de comunicació digital. És interessant valorar l'abast jurídic que poden tenir aquests textos que afirmen obligacions per a l'Administració i els servidors públics però no tenen naturalesa jurídica ni, per descomptat, normativa. Referent a això, pot interessar reflexionar si aquestes guies podrien servir de suport per a imposar una sanció a un servidor públic o l'atribució d'algun tipus de responsabilitat jurídica a aquest servidor o a l'Administració de la qual forma part. També interessa observar en perspectiva jurídica què implica que una administració utilitzi una plataforma externa com a servei de xarxa social (per exemple, Facebook) i els condicionants jurídics que això pot comportar. En concret, el lector pot preguntar-se si una administració que usi aquestes plataformes pot establir condicions jurídiques per als ciutadans usuaris.

Així mateix, pot resultar particularment interessant que l'estudiant visualitzi i navegui per les diferents institucions públiques i percebi l'ús que donen a les xarxes socials. En aquest sentit, pot valorar si es tracta d'una interacció intensa, més pròpia del Web 2.0, o si respon més aviat als patrons clàssics de comunicació institucional. També pot ser útil acudir a la web de les xarxes socials de la Generalitat de Catalunya, una de les millors pràctiques que hi ha a Espanya. S'hi pot observar la disposició i accessibilitat d'accés, les "normes", i la guia d'ús de xarxes socials, la primera a Espanya. També pot acudir a la Guia de comunicació digital de l'Administració General de l'Estat de 2013, l'última i més completa, i en tots els casos valorar l'obligatorietat i transcendència jurídica dels seus continguts.

Exercici

Finalment, en relació amb l'estudi pròpiament dit, pot ser interessant llegir-lo tenint en ment les següents qüestions:

- Quina perspectiva creieu que té l'autor tant en general sobre el concepte de *govern obert* com pel que fa al paper que ha de complir el dret sobre aquest tema?
- Què pensa l'autor sobre el tractament legislatiu i normatiu que està rebent el govern obert? Considereu que es tracta d'un estudi que només se centra en la crítica negativa?
- En vista del que es fa i del que actualment està regulat a Espanya, quina opinió meix al lector el que s'ha fet des d'instàncies polítiques i, especialment, per part del legislador? Si n'hi ha, quins són els elements més positius i constructius de l'estudi?
- Se us acut com es pot mesurar que un govern és més o menys obert?
- En quin sentit considereu que l'estudi és una aportació original? Podríeu emmarcar l'estudi en l'àmbit de la bibliografia jurídica?

5. Per saber-ne més. Lectures complementàries

La lectura proposada conté nombroses referències sobre els temes exposats en les seves citacions i bibliografia. En tot cas, a continuació se seleccionen lectures, a les quals en general es pot accés de manera complet a Internet, sobre els diversos temes que aborda el govern obert. Moltes de les activitats proposades al lector impliquen l'accés a diversos d'aquests continguts.

En marxa des de l'octubre de 2013 i amb més d'un miler de membres des del començament, destaca la Xarxa social de l'Administració pública: <http://www.novagob.org>.

La lectura proposada forma part de l'obra d'accés complet *Transparencia, participación ciudadana y administración pública en el siglo XXI*, Saragossa, 2013. La monografia d'interès jurídica més actualitzada en el moment de tancar aquesta guia. S'hi accedeix a: <http://goo.gl/rVsV6H>.

Molts dels seus estudis són d'interès directe en la matèria.

En general, sobre democràcia, transparència, participació i llibertat a Internet, es pot anar a “Democracia electrónica y libertades en la red”, de Lorenzo Cotino Hueso, versió del maig de 2012. Accés a: http://documentostics.com/component/option,com_docman/task,doc_download/gid,1531/Itemid,5/

En la **bibliografia** de la lectura proposada se citen nombrosos treballs de **Lorenzo Cotino**. Cal tenir en compte que es pot accedir completament a la majoria d'aquests estudis a <http://www.cotino.net> (publicacions).

Sobre participació és un referent molt clar i útil: OCDE (2005). *Manual de información, consultas y participación en la toma de decisiones de la OCDE*. <http://www.oecd.org/dataoecd/20/37/37873406.pdf>

Així mateix, possiblement el millor referent pràctic sobre la “regulació” de la participació és el document COM(2002) 277 final *Comunicación de la Comisión, Documento de consulta: Hacia una cultura reforzada de consulta y diálogo - Propuesta de principios generales y normas mínimas para la consulta de la Comisión a las partes interesadas*, Brussel·les, 5.6.2002. Accés a: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0704:FIN:es:PDF>

En concret es recomanen les pàgines 14 i següents, particularment les pàgines 17 a 20 de “normes mínimes” sobre a) claredat del contingut del procés de consulta; b) grups destinataris de la consulta; c) publicació i d) terminis per a la participació.

Sobre el principi i dret fonamental de **bona administració**: Juli Ponce Solé (2011), veu *bona administració*, a Diversos autors, *Diccionario iberoamericano de derechos humanos y fundamentales* (Guillermo Escobar, ed.), Federació Iberoamericana d'Ombudsmen, accés complet a:

http://diccionario.pradpi.org/inicio/index.php/terminos_pub/view/40

http://diccionario.pradpi.org/inicio/index.php/terminos_pub/to_pdf/40

Sobre el **Web 2.0** hi ha molta bibliografia. No obstant això, és d'utilitat acudir a la veu corresponent de la *Wikipedia*, http://es.wikipedia.org/wiki/Web_2.0. Hi podreu apreciar alguns elements bàsics del 2.0 i plantejar-vos la projecció de molts d'ells al govern i l'administració.

Sobre **govern obert**

Entre altres blogs i webs, cal seguir la plataforma <http://www.ogov.eu/> i el blog de Carlos Guadián: <http://www.k-government.com>.

L'estudiant ha de conèixer la iniciativa Open Government Partnership i el compromís que assumeixen els països signataris <http://goo.gl/aTB8P>. Pot valorar-ne el compliment en el cas espanyol tenint en compte, per exemple, el portal www.060.es (apartat “Participació”) (octubre de 2013).

Una referència influent a Europa és l'italià David Osimo i el seu blog: <http://egov20.wordpress.com>

En general i en espanyol sobre govern obert, són d'interès molts dels estudis a Hofmann, Ramírez Alujas i Bojórquez Perenieta (2012). En particular sobre el concepte, cal fixar l'atenció en els estudis de Coso, de Campos i, especialment, el de Villoria.

<http://www.lapromesadelgobiernoabierto.info/lpga.pdf>

És una referència amb interès pràctic César Calderón i Sebastián Lorenzo (coords.) (2010). *Open Government. Gobierno Abierto*. Jaén: Algón. Accés complet a: <http://bit.ly/d1zXPW>.

Un estudi recent i interessant sobre **deliberació i democràcia a través de TIC** és Irene Ramos-Vielba; Eva Campos Domínguez (coords.) (2012). *Citizenship in 3D (Digital, Deliberative, Democracy)*, Foundation for European Pro-

gressive Studies- Fundación Ideas, (2012), ara a *Ciudadanía en 3D: Democracia Digital Deliberativa. Un análisis exploratorio*, Edhasa-Fundación Ideas: <http://www.fundacionideas.es/ciudadania-en-3d>

El **tractament pròpiament jurídic de la participació** ha estat escàs. A més de la monografia de la *Revista Aragonesa* esmentada, cal destacar els treballs següents:

Rosario Tur Ausina (2010). "Participación ciudadana. Oportunidad, necesidad y esencia de su regulación legal". *Deliberación. Revista para la Mejora de la Calidad Democrática* (núm. 1). Accés a: <http://goo.gl/y3cTA>

Josep Maria Castellá Andreu i Anna Mastromarino (coords.) (2012), monogràfic sobre la participació regional a Itàlia i Espanya, *Perspectives on Federalism* (vol. 4, núm. 2): http://www.on-federalism.eu/attachments/004_004_Volume-4_Issue-1-2012.pdf

En concret sobre **participació i òrgans col·legiats** electrònics, són diversos els estudis d'Agustí Cerrillo, entre altres: A. Cerrillo (2011), "La participación en los órganos colegiados en la administración en red". *Revista Vasca de Administración Pública* (núm. 90, pàg. 67-99).

Respecte de les **xarxes socials i l'Administració**, no hi ha pràcticament estudis **jurídics**:

Agustí Cerrillo i Martínez (2011). "Web 2.0 y la participación ciudadana en la transparencia administrativa en la sociedad de la información". A: L. Cotino Hueso (2011) (coord.). *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías* (pàg. 131-148). Universidad de Valencia. Accés complet a: <http://bit.ly/fjsPmv>

Recentment, Göran Rollnert Liern (2013), "La neutralidad ideológica del Estado en las redes sociales", a Loreto Corredoira i Alfonso i Lorenzo Cotino Hueso (eds.) (2013).

En tot cas, destaquen les **diverses guies i manuals institucionals de xarxes socials**, la lectura de les quals és molt recomanable i incorporen una important experiència:

Guía de Comunicación Digital de la Administración General del Estado de 2013. Accessible a <http://goo.gl/9zR8n>.

Generalitat de Catalunya (2012), *Guia d'usos i estil a les xarxes socials de la Generalitat de Catalunya* (5a. ed., febrer). <http://bit.ly/mCVjAV>

Gobierno Vasco (2011, abril), *Guía de Usos y Estilos del Gobierno Vasco* (1a. ed.).
<http://bit.ly/jS58xP>

Són ben interessants els següents documents de la Junta de Castella i Lleó:

(2010), *10 ideas para hacer tu Ayuntamiento abierto*. <http://goo.gl/sxsbyq>

(2012), *Guía Práctica para el Uso de Redes Sociales en los Ayuntamientos*, <http://bit.ly/Qb4xba>

Generalitat Valenciana (2012), *Manual de imagen gráfica de la Generalitat en los medios sociales*. <http://goo.gl/5QHbr>.

I els manuals o tutorials sobre gestió del 2.0 en l'Administració i les xarxes.

Fundación CTIC (2010): *Políticas de uso de servicios de participación ciudadana en el contexto de las administraciones públicas*, acordado <http://bit.ly/bf5RyH>

Banco Interamericano de Desarrollo, *Manual de orientación para participar en redes sociales*, maig 2013, accés a: <http://idbdocs.iadb.org/ws-docs/getdocument.aspx?docnum=37749773>

Són especialment interessants els apartats 4 ("Supervisión de las redes sociales"), 5 ("Manual interno de conducta para empleados y colaboradores") i 6.

INTECO (2012, juliol). *Guía para usuarios: identidad digital y reputación online*. En particular, apartat 5 ("Marco legal"), pàg. 27 i seg., i 6 ("Recomendaciones para la gestión de la identidad digital").